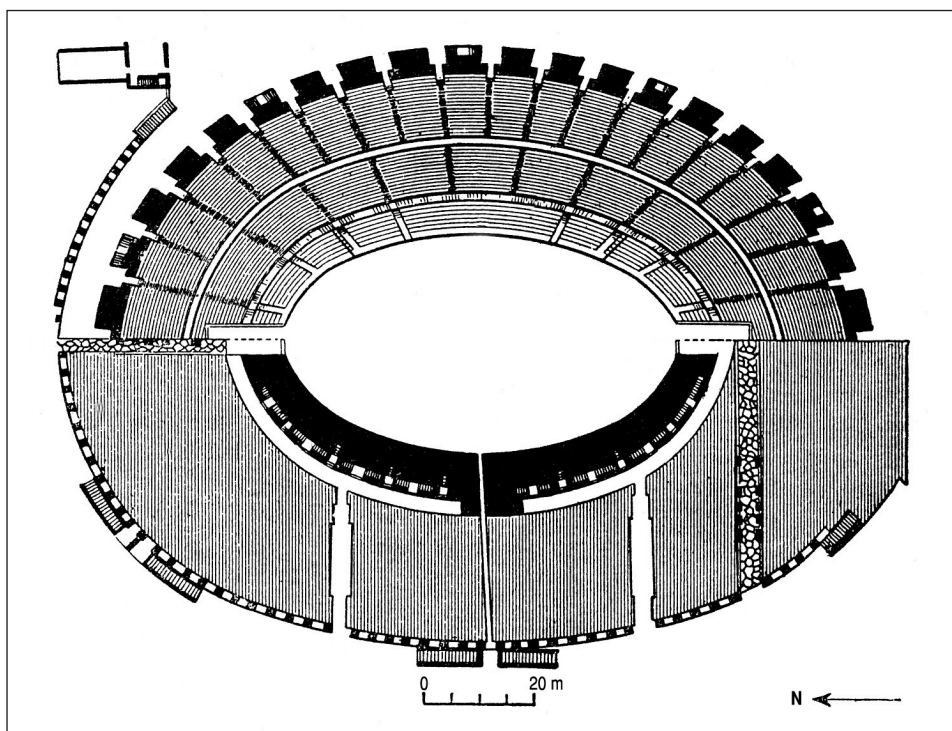

Amfiteatr

Kolejna rzymska instytucja, genezą swą sięgająca Italii przedrzymskiej, etruskiej, być może także samnickiej, to amfiteatr. Nazwa może mylić (i bardzo często – szczególnie w popularnych opracowaniach – tak jest). Amfiteatr nie miał nic wspólnego z teatrem. Nazwa, przejęta z greki, odnosi się pośrednio do formy, nie zaś do funkcji: *amfi-* znaczy po grecku „po obu stronach”, zaś *theatron* to widownia. A zatem amfiteatr jest budowlą posiadającą widownię z obu stron, a że teatr miał widownię półkolistą, tedy po zetknięciu się dwóch widowni amfiteatr stanowił koło (ściśle rzecz biorąc, częściej, elipsę), otaczając widownią miejsce pośrodku. Środek amfiteatru stanowił plac wysypany piaskiem, stąd nazwa *arena* (po łacinie piasek). Widowiska, zwane *munus*, były to krwawe walki pomiędzy gladiatorami (*ludi gladiatori*) albo też walki z dzikimi zwierzętami (*venationes*). Najbliższym ich odpowiednikiem, być może w jakiejś mierze dziedzictwem, jest *corrida*. Dzisiejsze *corridy* na terenie Hiszpanii i Francji odbywają się zresztą czasem w odrestaurowanych rzymskich amfiteatrach (np. w Arles).

39. Plan amfiteatru pompejańskiego

Najstarszym zachowanym amfiteatrem jest znów amfiteatr pompejański. Należy on do typu najbliższego zapewne pierwotnym miejscom tych widowisk. Odbywały się one na arenie otoczonej wałem ziemnym, na którego stokach znajdowały się drewniane ławy dla widzów. Amfiteatr w Pompejach zbudowano w I w. p.n.e. z bloków tufowych, lecz arena była tak wgłębiona w ziemię, że kamienne ławy dolnej części widowni wspierały się jeszcze na wale ziemnym, obudowanym murem oporowym. Mur ten wyrastał znacznie wyżej niż wał i wspierały się na nim górne kondygnacje kamiennych siedzeń, pod którymi biegł sklepiony korytarz. Cała widownia (po łacinie *cavea*) podzielona była horyzontalnymi przejściami na trzy pierścienie ław oraz biegnącymi wertykalnie schodkami dzielącymi widownię na kliny (*cunei*). Dzięki takiemu układowi publiczność mogła łatwo docierać do swych sektorów i miejsc. Bardzo interesująco w Pompejach rozwiązano dostęp do cavei z zewnątrz. Stanowiły go dwie pary podwójnych schodów, prowadzących na koronę widowni, oraz dwa sklepione przejścia podziemne, wiodące do dolnej kondygnacji ław. W ten sposób umożliwiono dostęp do miejsc siedzących od góry i od dołu. Rozmiary pompejańskiego amfiteatru (ok. 140 m x 100 m) umożliwiały rozmieszczenie w nim ok. 20 tys. widzów.

40. Fresk
z przedstawieniem walki
w amfiteatrze w Pompejach

41. Widok schodów zewnętrznych w amfiteatrze w Pompejach

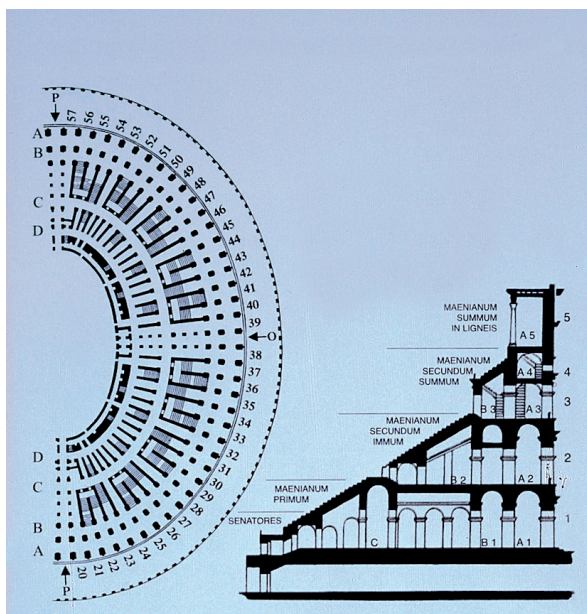
Ciekawym zjawiskiem związanym z amfiteatrem w Pompei jest malowidło prezentujące wydarzenie historyczne, które miało miejsce w tym amfiteatrze. Doszło w nim do krwawej rozprawy pomiędzy widzami. Kibice z Pompejów byli przeciwnikami tych z Nucerii. Pod błahym pretekstem rzucili się oni na siebie i, walcząc, wpadli na arenę; byli zabici i ranni. Sprawa oparła się aż o cesarza, którego decyzją zamknięto amfiteatr i zakazano widowisk na dziesięć lat. Wyrok był zapewne bolesny dla mieszkańców Pompei, skoro powstał (i zachował się!) fresk obrazujący te wypadki. Dzięki niemu możemy zobaczyć taki budynek amfiteatru, jaki widzieli współcześni. Fresk nie jest na pewno dziełem wprawnego malarza, zastosowano w nim bowiem dwie mieszane perspektywy: widok z boku i równocześnie z lotu ptaka. Jednakże malowidło poświadcza w pełni ważną informację ze źródeł pisanych: nad ławami siedzeń rozpinano chroniące przed słońcem *velarium*. Z innych amfiteatrów zachowały się jedynie kamienne gniazda nieistniejących masztów, podtrzymujących velaria.

Cesarskim amfiteatrem już w pełni rozwiniętym jest, oczywiście, jeden z najbardziej znanych zabytków Rzymu – Koloseum. Właściwa jego nazwa brzmi Amfiteatr Flawiuszy (*Amphitheatrum Flavium*), był bowiem budowany w latach osiemdziesiątych I w., za cesarzy z dynastii flawijskiej: Wespazjana i Tytusa. Nazwa Colosseum pojawiła się zapewne w późnym antyku, spopularyzowała się zaś we wczesnym średniowieczu. W starożytności mogła się wiązać ze stojącym w pobliżu kolosalnym, złożonym posągami Neron-Heliosa, w średniowieczu na pewno odegrały rolę rozmiary budowli.

Koloseum jest największym spośród dziesiątków zachowanych amfiteatrów miast rzymskich (ok. 190 m x 150 m po osiach). Wysokość fasady

42. Plan i przekrój
substrukcji Koloseum

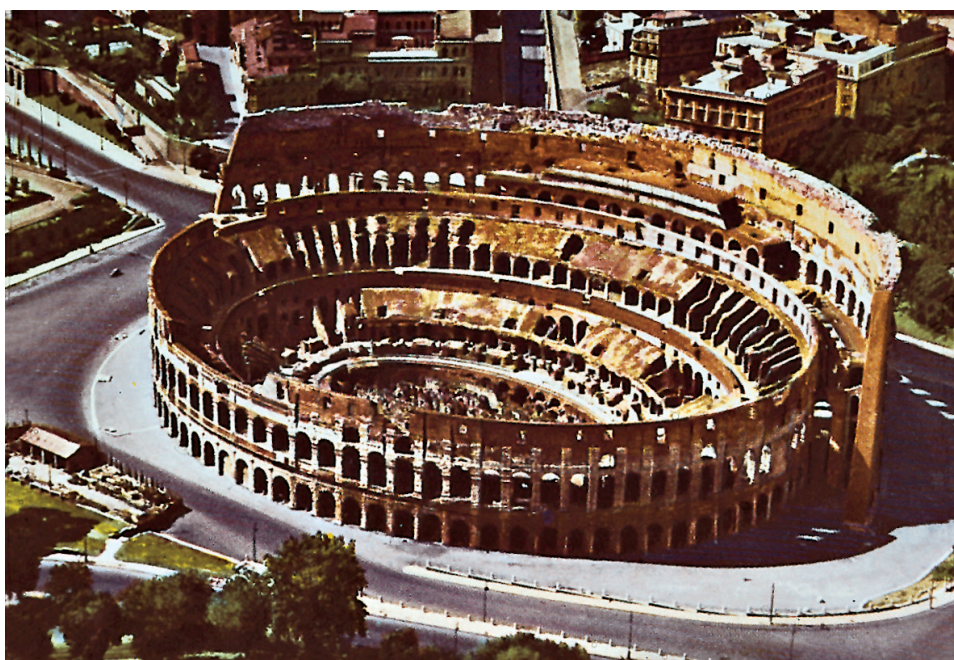

przekracza 50 m. Mogło pomieścić do 80 tys. widzów. Substrukcje amfiteatru składają się z elipsoidalnych pierścieni filarów z trawertynu oraz kręgów murów wewnętrznych w *opus caementicium* i cegle. Pośród nich bieżyły całe systemy ramp i schodów, prowadzących do poszczególnych sektorów widowni.

Fasada Koloseum wznosi się w czterech kondygnacjach. Na trzy pierwsze składają się arkady, po 80 w każdej kondygnacji, czwarta jest litym murem o charakterze attyki, przepartym prostokątnymi otworami okien. Filary arkad są od strony fasady dekorowane półkolumnami o przemyślnych stylach: dolną kondygnację zdobią kolumny doryckie, środkową – jońskie, trzecią – korynckie. Taki układ kolumn: doryckie, jońskie, korynckie – na dole najbardziej solidne, a im wyżej, tym lżejsze i bardziej dekoracyjne – nazywa się porządkiem spiętrzonym; z architektury rzymskiej przejęła go architektura nowożytna. Mur attykowy rozczłonkowany jest pilastrami korynckimi i zwieńczony wystającym gzymsiem opierającym się na kapitelach pilastrów i konsolach. Gzymsy przebijają w regularnych odstępach otwory. Poniżej gzymsu z lica ściany wystają, odpowiadające otworom w gzymsie, kamienne wsporniki. Są to gniazda masztów, na których w upalne czy deszczowe dni rozpinano płócienną osłonę widowni (widoczne na malowidle pompejańskim). Manewrowanie tak gigantycznymi masami płótna i lin powierzano obznajomionym z obsługą żagli żołnierzom floty wojennej Rzy-

43. Fasada Koloseum

44. Widok Koloseum z lotu ptaka

mu, stacjonującej w porcie Misenum, koło Neapolu. W okresach widowisk załogi wyznaczonych okrętów przebywały w Rzymie.

Fasada zewnętrzna Koloseum wykonana była w ciosowym trawertynie, substrukcje w *opus caementicium* i wypalanej cegle, natomiast przepych wnętrza musiał oszołomić publiczność i taką zapewne miał odgrywać rolę w propagandzie cesarskiej, jako dar cesarza dla ludności stolicy. Ławy siedzeń pokrywał marmur, marmurowe też były kolumny galerii i balustrady; ściany wykładano płytami z marmuru i alabastru. W arkadach fasady ustawiono setki posągów. Wiemy o tym nie tylko z przekazów pisanych, lecz także z cennego źródła ikonograficznego: reliefu nagrobnego, na którym przedstawiono w umownym skrócie m.in. fasadę Koloseum. Grób należał do budowniczego, biorącego zapewne udział w budowie amfiteatru.

Niestety, całe dekoracyjne wyposażenie wnętrza imponującego gmachu zostało w średniowieczu i w epokach nowożytnych zrabowane do cna. Ruina wewnętrzna spowodowała jednak odsłonięcie całego systemu konstrukcji podziemnych pod areną. Musiały się tam przecież znajdować dojścia na arenę dla gladiatorów, wąskie korytarze do doprowadzania zwierząt z klatek pod widownią oraz pomieszczenia służące do ukrycia zwłok ludzkich i zwierzęcych po usunięciu ich z areny. Funkcje te zostały już na ogół prawidłowo odczytane i mogą stanowić podstawę interpretacji podziemnych konstrukcji w innych amfiteatrach.

45. Fragment reliefu z grobowca Hateriuszy z widokiem Koloseum